

Väljast suletud, seest avatud: retsidiivsuse vähendamine noortele mõeldud kinniste asutuste abil

Jako Salla

kriminaalpoliitika analüüsi talituse juhataja, justiitsministeerium

Eestis on noortele õigusrikkujatele mõeldud kinnistele asutustele, võrreldes paljude muude kriminaalpoliitika teemadega, suurt tähelepanu osutatud. Riigikontroll on korduvalt analüüsinud erikoolide tulemuslikkust, õiguskantsler on viidanud laste olukorra ja õigusliku raamistiku puudustele, tehtud on tudengitöid ja muid uuringuid ning analüüse. Ajakirjanduses on tähelepanu juhitud korratustele ja probleemidele erikoolides Puiatus, Kaagveres ja Tapal, samuti Tallinna Laste Turvakeskuses ning Viru vangla noorteüksuses.

Kümnendiga on olukord neis asutustes taristu suhtes palju paremaks muutunud. See, et lapsed ei ole jooksus ning füüsiline turvalisus on paremini tagatud, võimaldab alustada sisulise tööga ning rääkida ka sellest, milliseid tulemusi võiks kinnistelt asutustelt üldse oodata. Kinniste asutuste puhul on õigusrikkumised kindlasti vaid üks osa probleemidest, millega noored kokku puutuvad. Sõltuvusainete tarvitamine, katkenud pere-suhted ja probleemid koolis on paljude noorte puhul omavahel läbi põimunud teemad.

Noorte puhul kasutatakse kinnisi asutusi aasta-aastalt järjest vähem. Sellele on tublisti kaasa aidanud deinsitutsionaliseerimisprintsipi rakendamine koos teadlikkuse

suurenemisega kinniste asutuste negatiivsetest mõjudest. Oluline mõju on olnud ka niisugustel teguritel, nagu demograafilised muutused ja alaealiste poolt toime pandud süütegude arvu vähenemine. Riiklikud strateegiad, nagu näiteks vägivalla ennetamise strateegia ja justiitsministeeriumi arengukava, näevad ette kinnistes asutustes viibivate noorte arvu vähenemist ka tulevikus.

Vabadusest ilma jätmise ei saa olla eesmärk omaette. Kriminaalpoliitika kujundamisel on seda käsitletud pigem sekkumise abivahendina, mis annab võimaluse noorega töötamiseks. Põhjamaade kinniste asutuste töötajad, keda oleme külastanud, on rõhutanud just seda, et noorega töötavate spetsialistide vastutus on suur: n-ö luku taga viibitud aeg tuleb täita mõtestatud tegevusega.

Noore isoleerimise ja tema ellu sekkumise mõte seisneb loodetavas käitumise muutuses, olgu selleks kooli tagasi pöördumine, kodus elamine, ravile allumine või halbadest sõpradest, uimastitest ja kuritegevusest loobumine. Pole selge, mil määral meie kinnised asutused endale selliseid eesmärke seavad ja kuidas neid saavutavad. Ilmselt on sellele teemale jätkunud vähe tähelepanu ka seetõttu, et nii mõneski asutuses on seni tulnud tegeleda

pigem ellujäämisküsimustega, st igapäevase korra loomise ning turvalisuse tagamisega.

Retsidiivsuse vähendamine

Retsidiivsuse vähendamist silmas pidades on noortele mõeldud kinniste asutuste puhul olnud oluliseks probleemiks jätkutoe puudumine. Täna on selles suunas astunud mitmeid samme nii asutused ise kui ka riik, luues selleks võimalusi ja regulatsioone. Näiteks Maarjamaa hariduskollegium on teinud rõhuasetuse peretööle ning töötatud selle nimel, et koolist lahkudes oleks noortel olemas koht, kus edasi õppida. Hiljuti muudeti karistusseadustikku nii, et teise astme kuriteo toime pannud alaealistele oleks tagatud automaatne ennetähtaegne vanglast vabanemine, st kriminaalhoolduse tugi ja kontroll. Siinkohal pole vähetähtis ka alates 2015. aastast avanenud võimalus kasutada pereteraapiat. Need tegevused on suunatud sellele, et vältida olukorda, kus kinnisest asutusest vabanenud noor leiab end olukorras, kus miski pole tema jaoks muutunud, kus valitsevad samad riskid ja ohud.

Eestis pole teadaolevalt pikaajalisi andmeid kinnistes asutustes viibinud noorte retsidiivsuse kohta. Samas on üldiselt levinud arvamus, et enamik noori paneb pärast vabanemist paratamatult toime uusi kuritegusid. Kuigi tuuakse ka üksikuid häid näiteid oma elu muutnud noortest, pole nende juhtumite puhul sageli selge, kas kuritegevusest lahti ütlemine toimus kinnise asutuse mõjul või sellele vaatamata.

Jätkutoe kõrval tuleb siiski arutada ka seda, kuidas mõjutab õigusrikkumiste toimepanemist ja sellest loobumist see, mis toimub kinniste asutuste sees. Kõige hullem on olukord, kui asutuses valitseb kriminogeenne õhkkond („kuritegevuse kool”), mis suurendab uute kuritegelike oskuste ja tutvuste ning

levivate subkultuuriliste väärtuste kaudu uute õigusrikkumiste tõenäosust. Selle kohta, et kinnine asutus võiks olla eriliselt edukas uute rikkumiste ennetamisel, on maailmas vähe tõendusmaterjali. Pigem ollakse arvamisel, et kinnise asutuse peamine positiivne mõju seisneb selles, et vabadusest ilma jäetud noor ei saa kahju teha. Samas on aga just asutuse kinnisus see, mis hiljem kuritegevusriski suurendab – tegu on justkui tühjas basseinis ujuma õppimisega. Kunstlik keskkond koos pealesunnitud suhete ja reeglitega, mille täitmist valvatakse märksa intensiivsemalt kui vabaduses, tekitab olukorra, kus on raske, kui mitte võimatu, õppida tavaelus õiguskuulekalt käituma. Isegi kui asutus suudab tagada noore normaalse käitumise asutuses, ei tähenda see, et noor käitub nii ka vabaduses.

Toodud mõttekäike on kerge kasutada kinniste asutuste vastu: lukustatud tehnilikus keskkonnas on lihtsalt nii palju taasühiskonnastamise eesmärkidele vastukäivat. Raske on öelda, kui kaugel oleme tasakaalupunktist, st kui paljude praegu kinnistes asutustes viibivate noortega me saavutaks sama häid või paremaid tulemusi vabaduse tingimustes.

Hollandi eeskuju

2014. aastal leidsin Hollandi Leideni kõrgkoolist teadlased, kes olid sealsete noortele mõeldud kinniste asutuste jaoks välja töötanud hindamisinstrumendid, mille põhjal kogutud andmed näitasid vastupidiselt seni arvatule: kinnise asutuse elukeskkond omab olulist mõju korduvrikkumiste toimepanemisele. Selgus, et kinnised asutused saavad avaldada koguni positiivset mõju noorte käitumisele, st kinnised asutused pole halvad iseenesest, vaid oluline on see, kuidas neis on elu korraldatud.

Peer van der Helmi uurimisgrupi¹ väljatöötatud ankeetide põhjal viis justiitsministeerium

¹ Vt lähemat infot siit: www.hsleiden.nl/residentiele-jeugdverzorg-english/about-residential-youthcare

2014. aasta suvel läbi prooviuuringu Eesti vanglates. 2015. aastal aga keskendusime kinnistes asutustes viibivatele noortele ning alustasime tänaseni toimivat koostööd hollandlaste ja kinniste asutustega. Eestis on uuringusse haaratud noored Viru vangla noorteüksusest, Maarjamaa hariduskolleegeiumi õppekeskustest Tapal ja Kaagveres, Tallinna Laste Turvakeskusest ning noored naiskinnipeetavad kuni 2016. aasta kevadeni Harku vanglast, nüüdsest juba Tallinna vanglast.

Esimese uuringu kinniste asutuste noorte seas viisime läbi 2015. aasta mais, sama aasta oktoobris tutvustasime noortele ja asutuste personalile ka uuringute tulemusi. Järgmise uuringu viisime läbi 2015. aasta detsembris, ühtlasi küsitlesime ka personali töökeskkonda puutuva suhtes. Asutuste töötajate küsitlemine on oluline seetõttu, et kui nemad ei tunne end turvaliselt ja toetatuna, on neil ka väga keeruline luua positiivset keskkonda noortele.

Justiitsministeeriumi eesmärk uuringu läbiviimisel on toetada Eesti noorte kinniseid asutusi nende töös alaealiste õigusrikkumiste ennetamisel. Uuringute tulemused koos järelduste ja soovitud tegudega tehakse alati esimesena teatavaks asutustele ning soovi korral saavad asutused ka täiendavat abi muudatuste elluviimiseks. Uuring aitab mõista, et see, kuidas ja mida asutustes tehakse, on oluline, ning et muutuste elluviimine väljendub ka tulemustes.

Kinnise asutuse elukeskkonnal ehk rühmakliimal² on neli dimensiooni, mida uuringus hinnatakse: toetus, areng, õhkkond ning allasurutus. Kui toetuse valdkonnas asjad toimivad, siis tähendab see, et personal mõistab noorte vajadusi ja tegutseb vastavalt ning panustatakse palju selle nimel, et luua positiivsed suhted personali ja noorte vahel. Areng tähendab õppimise soodustamist ning

ettevalmistust mõttekaks eluks. Õhkkond tähendab seda, kui võrd asutuse füüsiline ja sotsiaalne keskkond toetavad usalduslike ja turvaliste suhete teket noorte vahel. Allasurutus tähendab eelkõige karmi ja ebaõiglast korda ning reeglistikku, nõrka organisatsioonilist ülesehitust, paindlikkuse puudumist, vähest privaatsust, igavust ja noorte sagedast alandamist. Kirjeldatud neljast dimensioonist lähtudes saab asutuse kliimat kirjeldada kas avatud või suletuna.

Avatus ja suletus kinnistes asutustes

Asutuse kliima on avatud, kui toetuse näitajad on kõrged, võimalused arenguks head ning asutuses on turvaline, hästi struktureeritud päevakava ja töökorraldusega keskkond; paindlikkuse ja kontrolli vahel on tasakaal ning vajadus tugeva kontrolli ja rangete reeglite kasutamiseks on minimaalne. Avatud kliima puhul loovad paindlikkus ja tihe kontakt personaliga tingimused positiivseks sotsiaalseks õppimiseks. Avatud rühmakliima oluline tunnus on ka konfliktide lahendamine terapeutilisel viisil, mis tähendab, et ühelt poolt püüab personal olla ennetav probleemide lahendaja, kuid teiselt poolt ollakse noorte jaoks olemas ning otsitakse paindlikke ja sobivaid lahendusi olukordades, kus noored ise üritavad probleeme lahendada.

Asutuse kliima on suletud, kui personalilt saadav toetus on olematu ning võimalused arenguks minimaalsed. Negatiivse kliima tunneb ära ka pingelise ja ebameeldiva õhkkonna järgi, kus tuntakse end ebaturvaliselt ja valitseb igavus, on palju reegleid ja esineb otsest või kaudset alandamist. Selle tagajärjeks on asutuse töö vähene tulemuslikkus, sealhulgas kõrgem retsidiivsus.

² Rühmakliima (ingl *living group climate*) ja elukeskkond on siin kasutatud sünonüümidenä. Rühmakliima on täpsem väljend, kuna seda hinnatakse igas rühmas/grupis/seksioonis eraldi.

Rühmakliimat uuritakse küsimustikuga nii eesti kui vene keeles. Küsimustik koosneb neljast mõõdikust, mille 37 elementi hinnatakse viiepunktilisel Likerti skaalal (1 = „ei nõustu üldse”, 5 = „nõustun täielikult”).

Toetuse puhul hinnatakse personali professionaalset käitumist ning eriti personali oskust käituda vastavalt noorte vajadustele. Tähelepanu pööramine noortele, kaebuste arvestamine, austus ja usaldus on toetuse puhul olulised näitajad (näiteks väide: „personal kohtleb mind austusega”).

Arengu puhul hinnatakse õppimisega seotud taju, noore tulevikku puudutavaid lootusi ja seda, kuidas mõtestatakse kinnises asutuses viibitud aega (näiteks: „ma õpin siin õigeid asju”).

Allasurutuse tuvastamiseks hinnatakse korra ja kontrolli paindumatust, ebaõiglasi ja ülemääraseid reegleid ning paindlikkuse puudumist elukorralduses (näiteks: „siin tuleb kõigeks luba küsida”).

Õhkkonna puhul hinnatakse noorte omavahelist läbisaamist, kohtlemist ja usaldust, võimalust teistest soovi korral rahu saada ning ligipääsu päevavalgusele ja värsketele õhule (näiteks: „me usaldame siin teineteist”).

Samuti hindavad noored skaalal 1 kuni 10 erinevaid elukeskkonna elemente ja neile antakse võimalus mõne lausega selgitada, miks anti just selline hinne. Sel viisil on võimalik paremini mõista noorte hinnangute tausta. Peale küsitluse viiakse iga kord läbi ka mõned intervjuud lastega ning personali liikmetega.

Uuringu tulemused

2015. aasta lõpus läbiviidud uuringu tulemused näitasid, et noorte keskmine hinnang rühmakliimale (2,58) oli keskmisest punkti-summast veidi madalam ehk elukeskkond Eesti kinnistes asutustes on pigem suletud kui avatud. Kõige nõrgemaks osutus asutuste õhkkond: selgus, et kinnistes asutustes viibivate

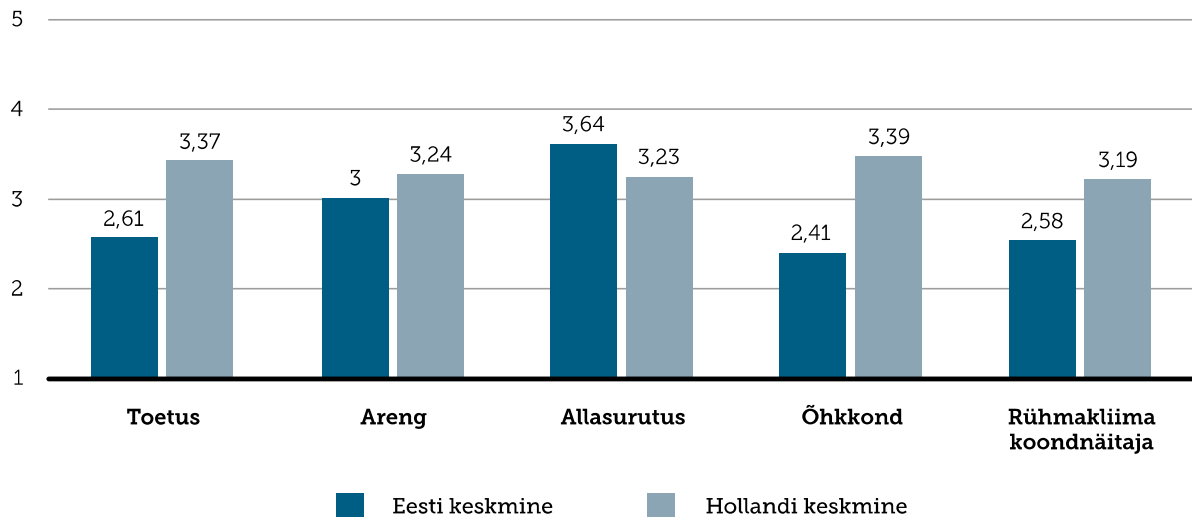
noorte omavahelised suhtes on keerukad ning õhkkond pingeline. Muuhulgas võib see olla seotud personalipuudusega mitmes asutuses, mistõttu jäetakse noored sageli omapäi ning see toob kaasa igavuse. Kõrge oli aga allasurutuse näitaja (3,64), mis eelkõige võib viidata sellele, et Eesti asutustes on palju reegleid ning vähe paindlikkust eluolu korraldamisel.

Hinnang personalilt saadavale toetusele jäi samuti pigem negatiivseks (2,61), mis tähendab, et noored ei tunne personali poolt usaldust ja austust. Arengut hindasid noored keskmiselt (3,0), mis võib olla tingitud sellest, et Eesti kinnistes asutustes tehakse panus formaalharidusele ning hariduse omandamine on vähemalt erikoolides tähelepanu keskmes.

Kuna Eesti näitajad on kogutud viiest erinevast asutusest, siis tuleb arvestada, et tegu on tõepoolest keskmiste näitajatega, mis ei ütle midagi ühe konkreetse asutuse kohta. Tulemuste variatiivsus oli Eesti siseselt märkimisväärne, mis tähendab, et ka Eestis on selgelt avatuma ja suletuma elukeskkonnaga asutusi. Samuti esines märkimisväärseid muutusi uuringu eri etappide vahel: kahes asutuses muutus olukord peale korralduslikke muudatusi tunduvalt paremaks.

Võrreldes Hollandi sarnaste kinniste asutuste keskmiste näitajatega olid Eesti asutustes viibivate noorte hinnangud madalamad kõigis dimensioonides. Kõige suuremad erinevused olid suhteid puudutavates valdkondades (õhkkond ja toetus), kõige väiksem oli erinevus arengut puudutavates vastustes (vt joonis 1, lk 24).

Peamised uuringu põhjal Eesti asutuste juhtidele ja personalile antud soovitusel seisnesid suurema kontakti soosimise vajaduses personali ja noorte vahel. Oluliseks peeti stabiilset päevarutiini, kuid samas ka paindlikkust noorte eluolu korraldamisel. Riskidena toodi Eesti asutuste puhul välja

Joonis 1. Rühmakliima uuringu tulemused Eestis ja Hollandis

personali kiiret vahetumist, mis laste puhul tähendab stabiilsuse puudumist, samuti liiga jäikasad reegleid, mis tekitavad trotsi ning negatiivset käitumist. Mitmes asutustes leiti aga ka häid töövõtteid ning märgati selget arengut avatud rühmakliima suunas. Kui uuringu esimeses etapis hinnati olukorda kahes Eesti asutuses kriisilähedaseks ehk selliseks, milles võivad kergelt puhkeda mässud, põlengud ja vägivald, siis teises etapis oli selliseid asutusi üks.

Kokkuvõte

Kui retsidiivsusuuringud on enamasti väheinformatiivsed selles, mis puudutab retsidiivsust mõjutavaid tegureid, siis kinnise asutuse elukeskkonnauuring aitab kinnise asutuse juhtidel ja personalil paremini oma asutuse probleeme märgata ning neile ka lahendusi leida. Avatud elukeskkond ei aita üksnes vähendada retsidiivsust, vaid toob muudatusi ka asutuse igapäevaellu (näiteks personal on stabiilsem ja tervem, vähem on konflikte ja ohtlikke olukordi), mis võimaldab

kriisidega tegelemise asemel keskenduda noortega töötamisel sisuliste eesmärkide seadmisele ja saavutamisele.

Rühmakliima uuringud jätkuvad Eestis 2016. aasta sügisel ning valmimas on ka esimesed teadusartiklid Eestis tehtud uuringute pinnalt.

Eesti noorte kinnised asutused on läbi teinud suure arengu. Kuigi laste arv kinnistes asutustes väheneb ilmselt veelgi, ei tohiks see vähendada tähelepanu, mida neile asutustele ja seal tehtavale tööle osutatakse. Kuritegevusest irdumine nendes asutustes viibivate noorte puhul annab ühiskonnale hiljem suure võidu, kuid selles töös läbikukkumine võib kaasa tuua palju kannatusi ja suure kahju. Seega, kui räägite vanglatest või erikoolidest, ärge olge poolt või vastu, vaid teadke, et nende puhul on oluline sisu ning avatud rühmakliima. **S**

Uuring ja muud sellega seotud tegevused on viidud ellu Euroopa Majanduspiirkonna programmi „Riskilapsed ja -noored” raames ja toetusel.